

یادآوری

این مقاله، نخست در مجله بخارا، شماره ۳، آذر و دی ۱۳۷۷، صص ۲۳۴ - ۲۲۸ (بدون فهرست کتابهای چاپ شده) انتشار یافت و قرار بود در «جستارهای نسخه‌شناسی» مجموعه مقالات ایرج افشار - که از سوی مؤسسه فهرستگان دردست آماده سازی است - به چاپ برسد، اما از آنجا که چاپ آن مجموعه به تأخیر افتاده است و از سوی دیگر یکی از طرح‌های در دست انجام «مرکز پژوهشی میراث مکتوب» چاپ مجموعه‌ای از بهترین دست‌نویس‌های فارسی و عربی موجود در ایران و غیر ایران به صورت نسخه‌برگردان است، تجدید چاپ مقاله در آینه میراث مناسبت یافت تا عموم پژوهشگران و کتابشناسان از آن بهره‌گیرند و در کتابشناسی که برای همه چاپ‌های نسخه‌برگردان در دست انجام است، به آن استناد شود. همچنین این مقاله را آقای محمود امیدسالار به انگلیسی برگردانده و در یادنامه مرحوم دکتر احمد تفضلی در آمریکا به چاپ رسیده است.^۱ به هر حال، پس از مشورت مجدد با مؤلف محترم، به چاپ این مقاله اقدام شد. از خوانندگان گرامی نیز تقاضا می‌شود نظرات و پیشنهادهای تکمیلی خود را به دفتر نشریه ارائه فرمایند.

آینه میراث

1. Iraj Afshar. "Persian Manuscripts Facsimiles", in: *The Spirit of Wisdom [Mēnōg i Xrad]*, *Essays in Memory of Ahmad Tafazzoli*, Edited by T. Daryaei and M. Omidisalar, Costa Mesa, California, 2004, pp. 13 - 23.

چاپ نسخه برگردان^۱ مخطوطات

(طرح مقدماتی)^۲

ایرج افشار*

چکیده

یکی از کارهای شایسته و بایسته در حوزه نسخه‌های خطی و متن پژوهی، چاپ نسخه برگردان متون با توجه به ارزشمندی و سودمندی آنها از لحاظ معنوی و بهره علمی، و سرانجام، گسترش ایران‌شناسی است. نسخه‌هایی که بایستگی و شایستگی نسخه برگردانی چایی خواهند داشت، به ده گونه قابل تقسیم هستند: ۱. به خط مؤلف باشد. ۲. کتابت آنها به زمان تألیف متن نزدیک باشد. ۳. از روی خط مؤلف کتابت شده باشد. ۴. منحصر بفرد باشد. ۵. کتابت آنها توسط دانشمندی مشهور صورت گرفته باشد. ۶. مضبوط باشد (از حیث ضبط و ربط و اسلوب کتابت و منظم بودن عناوین و ابواب و خوانا بودن کلمات من حیث المجموع و به طور کلی واجد همه مشخصات لازم برای اعتبار و ارزش نسخه باشد). ۷. از حیث کیفیت مربوط به ضوابط عارضی و جسمانی (Codicologie) و خصوصیات خط‌شناسی و ظواهر اوراق و نشان دادن تمایزات میان نسخ مرتب به قلمروهای مختلف فرهنگی، واجد دقایق و فواید باشد. ۸. به ملاحظه دقایق رسم الخطی، یعنی اسلوب ضبط کلمات، برای مطالعه و تحقیق تحولات زبان، مؤثر و مفید باشد. ۹. به خط کاتبان مشهور باشد. ۱۰. از لحاظ ویژگیهای تزئینی، قابل توجه باشد. در این گفتار، مشخصات ۱۶۲ نسخه خطی که به صورت نسخه برگردان در ایران و کشورهای خارجی چاپ شده، ذکر گردیده است.

۱. این ترکیب را به جای «فاکسیمیل» (= چاپ عکسی) آورده‌ام. آن را به قیاس با «عکس برگردان» پیشنهاد می‌کنم؛ کلمه‌ای که جا افتاده است، اگر چه شاید ساخته برداخته کاغذفروش‌های بازار بین‌الحرین باشد، چه عیب دارد.
 ۲. تحریری از نامه‌ای است به محمود امیدسالار، مندرج در مجله بخارا، ش ۳، آذر و دی ۱۳۷۷، صص ۲۲۸ - ۲۳۴.
- * استاد پیشین دانشگاه.

کلید واژه: چاپ نسخه‌برگردان، آلمان، اتریش، افغانستان، امریکا، انگلستان، ایران.

دوستم محمود امیدسالار، فاضل مقیم لوس آنجلس، در صدد برآمده‌است با سرمایه‌گذاری چند فرهنگ‌دوست ایرانی باشند در آمریکا به چاپ سلسله‌ای از نسخه‌های خطی مهم زبان فارسی که هر یک به نوعی برای قلمرو پژوهش‌های ایرانی سودمند خواهد افتاد، به‌طور عکسی (= فاکسیمیله) اقدام کند. پاسخ این بود: نیت خیر مگردان که مبارک فالی است.

دوبار، هر بار یک ساعتی بیش در این باره با هم گفت‌وگو و همسخنی داشتیم. پس بنا به پیشنهاد ایشان بر آن شدم با توجه به ضرورت‌هایی که در میان هست و کیفیات متنوعی که در نسخ وجود دارد و با عنایت به تجربه‌های گذشته (بیشتر در ایران) که در همین زمینه انجام شده است، چند نکته اصلی و اساسی را در مورد نوع نسخه‌ها و خصوصیتی که هر گروهی دارد، در این سطور یادآوری کنم. چون فرموده‌است که آنها را به ذیل یادداشت درآورم این گزارش قلمی شد.

در انتخاب نسخه‌هایی که بایستگی و شایستگی نسخه‌برگردانی چایی توانند داشت می‌باید درست سنجید که چنین کار پرهزینه و کم‌فروش براساس کدام معیار و میزان انجام‌شدنی است؛ بدین معنی که در قبال هزینه‌گرافی که صرف خواهد شد و طبعاً شمار معدودی از کتاب عکسی به‌طور معمول فروش خواهد داشت، دست‌کم حاصل کار آن چنان باشد که از لحاظ معنوی و بهره علمی - یعنی گسترش ایران‌شناسی - نتیجه‌بخش باشد. بدین نیت مناسبت دارد نخست فهرستی از حدود یکصد نسخه‌ای که در مرحله اول می‌تواند به‌طور مسابقه در این میدان قرار گیرد و البته همه جوانب و جهات کار و سودبخشی علمی به رسیدگی درآمده باشد تنظیم و این چنین فهرست را به چند دسته بخش کرد. البته مراد فقط نسخه‌های زبان فارسی است؛ عربی‌های تألیف ایرانیان فعلاً در این جدول و مقصود در شمار نمی‌آیند.

● نخستین‌گونه از نسخه‌های خطی واجد امتیاز برای چاپ، آنها خواهد بود که به خط مؤلف باشد (اتوگراف). فرض کنید از شاهنامه و رباعیات خیام و مثنوی مولانا و کلیات سعدی و دیوان حافظ نسخه‌هایی به‌دست آید که به خط سراینده‌گان آنها باشد. پس طبیعی خواهد بود که با چاپ کردن عکسی آنها دیگر هیچ‌گونه نیازی به تصحیح و مقابله و آوردن نسخه بدل و پیش کشیدن نظریات و احتمالات بجا و بیجا و روده‌درازی‌های

معمولی و معتاد درباره آن متون نخواهد بود و راه بر هرگونه استنباط و اجتهادی بسته می‌شود. بنابراین اگر نسخه‌هایی به خط صاحبان تألیف متون اساسی مهم معتبر شناخته شود، چاپ آنها در مجموعه مورد نظر از شایستگی خاص برخوردار تواند بود. به طور مثال آن پاره‌هایی از دیوان صائب که به خط شاعر شناخته شده و به چاپ رسیده درین رده است. هماره اقران و مشابهاات آن‌گونه آثار را چاپ‌کردنی باید دانست. البته وقف‌نامه ربع رشیدی هم که بخش اعظم آن به خط مؤلف یعنی رشیدالدین فضل‌الله همدانی است در همین شمارست. این متن، هم از حیث منحصر بودن و هم از حیث خط مؤلف بودن خصوصیت چاپ نسخه برگردان داشته‌است.^۱

● دومین‌گونه از نسخه‌های خطی فارسی که ضرورت تاریخی و فرهنگی ایجاب می‌کند در چنین سلسله‌ای به چاپ برسد، مربوط به قدمت نسخه‌هاست. یعنی نسخه‌هایی که کتابت آنها نسبت به زمان تألیف متن نزدیک باشد. بنابراین نسخه قرن هفتم شاهنامه (مورخ ۶۱۴ ق / فلورانس) اقدم نسخ آن کتاب است،^۲ همان‌طور که نسخه مورخ ۸۰۵ حافظ نسبت به دیگر نسخ آن دیوان هنوز اقدم است. نسخه شاهنامه ۲۱۴ سال نسبت به زمان تألیف آن فاصله دارد، در حالی که نسخه ۸۰۵ حافظ فقط چند سالی از زمان درگذشت حافظ، (اگرچه اکنون با مقاله علی آل‌داود در مجله نامه فرهنگستان^۳ خبر از نسخه مورخ ۸۰۳ به دست آمده‌است).

قدیمی‌ترین نسخه زبان فارسی نسخه‌ای است از کتاب الأئبیه عن حقائق الأدویه که اسدی طوسی شاعر (د: ۴۶۵ ق) آن را به سال ۴۴۷ ق کتابت کرده^۴. بنابراین آن نسخه کهن‌ترین نسخه موجود زبان فارسی است و قدمتی نزدیک به هزار سال دارد و تاکنون

۱. اخیراً دیده شد خانم مریم تفضلی فهرستی از نسخه‌های خطی که به خط مؤلف است یا مؤلف یادداشتی یا اجازه‌ای در آن نوشته است تا آخر قرن هشتم را (که در ایران شناخته شده) در جلد اول نسخه پژوهی به کوشش آقای ابوالفضل حافظیان (قم، ۱۳۸۳) با عنوان «نسخه‌های اصل از سده چهارم تا هشتم هجری» چاپ کرده‌اند. در نظر ایشان نسخه «اصل» آن است که به خط مؤلف باشد یا نشانی از خط او در آن دیده شود. دیگران ظاهراً گاهی «اصل» را به جای «اساس» هم در متون تصحیحی ذکر کرده‌اند.

2. A. M. Piemontese: "Nuova buce su Firdowsi uno shahnama datato 614 H". *Annali*, 40 (1980), 1-38, 189-242.

۳. «کهن‌ترین نسخه دیوان حافظ مورخ ۸۰۳ هجری»، نامه فرهنگستان، ۳۰ (۱۳۷۶) ش ۱: صص ۴۱ - ۵۰.

۴. مقاله محمد قزوینی: «قدیمی‌ترین کتاب در زبان فارسی حالیه»، بیست مقاله قزوینی، جلد اول، به اهتمام ابراهیم پورداود، بمبئی، ۱۳۰۷، صص ۴۸ - ۵۴.

آنرا اقدام نسخ خطی فارسی می‌دانیم و احتمال داده می‌شود متن موجود در چنین نسخه‌ای نزدیک‌تر به سخن و نوشته مؤلف باشد و در آن تصرف کمتر روی آور شده باشد.

تردید نیست چاپ این گروه از نسخه‌ها به‌طور طبیعی و در نظر اول فایده‌بخش‌تر از نسخ دیگر است و از نسخ پر جلوه‌ای که جنبه هنری، متنی، رسم‌الخطی خواهند داشت برای محقق و مصحح کارآمدتر تواند بود.

● سومین‌گونه از نسخه‌های خطی فارسی، آنها تواند بود که از روی خط مؤلف کتابت شده باشد. در صورتی که نسخه خط مؤلف در دست نباشد و قرائن و دلائل روشن سازد که ادعای کاتب درست است، این نسخه اعتبار خاص می‌یابد. البته هرچه فاصله میان تاریخ تألیف و تاریخ کتابت کم‌تر باشد اعتبار نسخه بیش می‌شود. همچنین است نسخه‌هایی که بر مؤلف قرائت شده باشد، مانند معیار الأشعار مؤرخ ۷۰۲ ق که اظهار شده خواجه آن را مقابله کرده است.

● چهارمین‌گونه از نسخه‌های خطی فارسی که می‌باید چاپ عکسی آنها مورد توجه قرار گیرد منحصر بفرد بودن آنهاست. این جنبه البته ممکن است به مرور ایام و با پیداشدن نسخه‌های تازه‌یاب خدشه‌پذیر شود. بدین معنی نسخه‌ای که امروز منحصر بفرد در شمار می‌آید، فردا که نسخه‌ای دیگر از آن متن در گوشه‌ای به دست آمد، دیگر آن نسخه پیشین نسخه یگانه نیست. کما اینکه الأبنیه عن حقایق الأدویه خط اسدی طوسی تا موقعی که محمدتقی دانش‌پژوه نسخه دیگری از آن را نیافته بود (یعنی حدود بیست و پنج سال پیش) نسخه منحصر بود.^۱ البته نسخه تازه‌یاب نتوانست الأبنیه خط اسدی را از اهمیت بپندارد، زیرا نسخه تازه‌یافته نسبتاً جدیدنویس است. به‌علاوه نسخه خط اسدی به ملاحظه آنکه به خط یکی از اشهر و اولین شعرای زبان فارسی است، واجد خصوصیت به تمام معنی است و هم اینکه از نظر رسم‌الخط قدیم و شیوه نگارش دقایقی را دربردارد که همیشه ماندنی است. اگر نسخه‌های دیگری از آن دستیاب شود، بسیار بعید می‌نماید که نسخه خط اسدی از اعتبار بیفتد، مگر آن‌که الأبنیه به خط مؤلفش از گوشه‌ای به در آید. چون خط رودکی و فردوسی و شاعران نخستین را در دست نداریم این نسخه برای ما نموداری است و نشانه‌ای روشن از اسلوب خطوطی که میان شاعران

۱. محمدتقی دانش‌پژوه: «الأبنیه عن حقایق الأدویه»، راهنمای کتاب، ۹ (۱۳۴۵): صص ۴۹۱-۴۹۳.

آن عصور متداول بوده.^۱

نسخه یگانه تاریخ سیستان هم همان سرنوشت را یافت؛ یعنی نسخه دومی پیدا شد که اگرچه بسیار تازه نویسی است به هر حال دارای اختلافاتی است.^۲

نسخه جغرافیای حدود العالم من المشرق الی المغرب تألیف ۳۷۲ ق و کتابت ۶۵۶ ق که یک بار چاپ نسخه برگردان از آن شده است (در مسکو) و چند بار چاپ حروفی، هنوز نسخه منحصر است.

اوراقی از نسخه ناقص وامق و عذرای عنصری که به تصادف از لای جلد چرمین مندرس نسخه کتابی به در آمد، فعلاً خصوصیت منحصر بودن را دارد. چون چاپ نسخه برگردان از آن شده، می توان در کم و کیف آن درست دقیق شد و بر خصائص رسم الخطی آن دست یافت.

به هر تقدیر، نسخه های یگانه ارزشی بیش بها دارند، مانند مجمل التواریخ و القصص (تا چندی پیش)، وقف نامه ربع رشیدی،^۳ دفتر دلگشا و آنهایی که تاکنون به چاپ عکسی نرسیده اند می توانند در اولویت قرار گیرند. بعضی هم که چاپ عکسی شده است و امروز نسخه های آنها بسیار کمیاب است باز باید چاپ نسخه برگردان بشود مانند حدود العالم.

● پنجمین گونه، نسخه هایی است که کتابت آنها توسط دانشمندی انجام شده باشد. چاپ چنین نسخه ها از لحاظ نشان دادن اسلوب رسم الخط دانشمندان و یادگار ماندن خط آنان در روزگار، خالی از اهمیت نیست. به طور مثال چاپ نسخه برگردان ترجمه صور الكواکب (تألیف عبدالرحمان صوفی) که ترجمه و کتابت آن به خواجه نصیرالدین منسوب شده است برای چنین منظوری مفید بوده است. چاپ نسخه معراج نامه ابن سینا به خط مجعول و منسوب به امام فخر رازی هم از این مقوله در شمار آمده.^۴ همچنین است

۱. از خطوط اهم بزرگان آن اعصار چند کلمه به خط ابن سینا پشت نسخه ای خطی به عربی باقی است که یادگار مالکیت او بر آن نسخه است. مرحوم محمد قزوینی آن را ضمن مقاله ای معرفی کرده است. بیست مقاله او، جلد دوم، به اهتمام عباس اقبال، تهران، ۱۳۱۳، صص ۲۷۷-۲۸۲ دیده شود.

۲. مقاله ای درباره آن به زبان روسی انتشار یافت.

۳. البته باید گفت نسخه بسیار تازه نویسی که از روی نسخه منحصر بفرد نوشته شده، در کتابخانه ملی ملک موجود است که به هیچ وجه از اهمیت نسخه اصلی کاسته نمی شود. هنوز هم به اعتباری باید آن نسخه را در حکم منحصر دانست.

۴. نسخه ای هم از دیوان قطران به خط انوری حدود چهار سال پیش توسط دکتر مهدی بیانی در مجله یغما ۳ (۱۳۲۹)، صص ۴۶۵-۴۷۴ معرفی شد که بعد مجعول بودن آن مسلم شد. مجتبی مینوی در مقاله «کاپوسنامه فرای» مندرج در مجله یغما ۹ (۱۳۳۵)، صص ۴۴۹-۴۶۵، ۴۸۱-۴۹۵ شجره این رشته از نسخه ها را شناسانده است.

نسخه اشجار و اثمار بخاری به خط عبید زاکانی مورخ ۷۶۷ ق متعلق به کتابخانه ملی ملک (تهران) که هنوز چاپ نشده است.

● ششمین گونه، نسخه‌های «مضبوط» است، یعنی آنهایی که از حیث ضبط و ربط و اسلوب کتابت و منظم بودن عناوین و ابواب و خوانا بودن کلمات من حیث المجموع و به طور کلی واجد همه مشخصات لازم برای معتبر بودن نسخه باشد و از وجنات این گونه نسخه‌ها برآید که می‌توان به طور اطمینان بخشی به آنها اتکا داشت. از این قبیل است الأغراض الطیبه، ذخیره خوارزمشاهی، دیوان ذوالفقار شروانی که اگرچه نسخه‌های دیگری از آنها هست، اما نسخه‌های چاپ برگردان‌شان از جلال و کمال خاصی برخوردارند و ارزش نسخه برگردانی را داشته‌اند.

● هفتمین گونه، نسخه‌هایی است که از حیث کیفیت مربوط به ضوابط عارضی و جسمانی نسخه (Codicologie) و خصوصیات خط‌شناسی و ظواهر اوراق (Paleographie) و نشان دادن تمایزات میان نسخه‌های مرتبط به قلمروهای مختلف فرهنگی، واجد دقایق و فوایدی است. به طور مثال از نسخه‌های مثنوی معنوی (چاپ شده در مونیخ آلمان به سال ۱۹۳۲ م) باید نام آورد که به خط عبدالکریم بن میرملکی است و از حیث نمودن نوع خط نستعلیق مرسوم کتابت هندوستان و طرز تنظیم و آراستگی مغتنم است، ولی اهمیت متنی ندارد.

● هشتمین گونه، نسخه‌هایی است که به ملاحظه دقایق رسم الخطی یعنی اسلوب ضبط کلمات (مخصوصاً پیوستگی و گسستگی آنها) و مشکول بودن کلماتی نظیر سوار، جوان، چنان، بپرید و هم چنین نحوه آوردن حروف فارسی (پ، چ، ژ، گ) و تحولاتی که کاتبان در نوع و شکل ضبط این حروف داده‌اند، و نیز ضبط کلماتی که به ذال فارسی تا حدود قرن نهم مرسوم بود، چاپ کردنشان وسیله مطلوبی برای مطالعه و تحقیق تحولات زبان تواند بود.^۱

● نهمین گونه، نسخه‌های خوش‌نوشته است. یعنی آنها که به خط کاتبان مشهور به کتابت درآمده و ممکن است از حیث متن‌شناسی بی‌ارزش باشند و بسا که چنین است،

۱. دکتر جلال متینی چند مقاله در همین زمینه در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه مشهد، سال سوم (۱۳۴۶)، صص ۱۵۹-۲۰۶ و سال چهارم (۱۳۴۷)، صص ۱۳۵-۱۶۲ و سال هفتم (۱۳۵۰)، صص ۲۴۹-۲۸۳ و سال دوازدهم (۱۳۵۵)، صص ۱-۱۸ نوشته است. بعضی از چاپ کنندگان متون هم در مقدمه‌های خود به ذکر خصوصیات رسم‌خطی نسخه‌ها پرداخته‌اند.

ولی به مناسبت زیبایی خط و سرمشق قرار گرفتن آن چاپ شدنی است. مانند نسخه رباعیات خیام به خط میرعماد و کلیات سعدی به خط حجاب شیرازی، یا گلستان سعدی متعلق به کتابخانه سلطنتی که آن را به خط یاقوت منسوب کرده‌اند.

● دهمین گونه، نسخه‌های آرایشی است از حیث به کار گرفتن تذهیب و ترصیع و تشعیر ممتاز در آنها و سرلوحه و شمسه و ترنج داشتن و جدول بندی و دندان موشی بودن میان سطور و دیگر کارهای تزئینی - گاه این گونه نسخه‌ها تصویر هم دارند. دو نمونه ممتاز از این دست نسخه‌های شاهنامه بایسنغری و شاهنامه طهماسبی است که اولی در تهران و دومی در امریکا طبع شده است.^۱

در چاپ نسخه‌های خطی که به طور عکسی (لوحی) - نسخه بردان - انجام می‌شود دو منظور ممکن است وجود داشته باشد: یکی نشر آنها به اعتبار یکی از خصوصیات ده گانه است. در این مورد متن مورد نظر نیست که در چه باب و مطلب است، کیفیات و اعتبارات نسخه مد نظر قرار گرفته است.

دیگر نشر آنها به مناسبت خود متن است. در این مورد می‌باید دقت خاص در انتخاب نسخه به کار برد که متن اصیل تر، کامل تر و درست تر باشد و طبعاً در این موارد دقت در شجره نقل نسخه‌ها و جوب پیدا می‌کند. اگر نسخه خط مؤلف به دست نباشد، باید آن نسخه‌ای را که نزدیک تر به عصر مؤلف و مضبوط است، برای این گونه کار انتخاب کرد.

نکته پایانی سنجش نسخه‌ها از بابت موضوع‌هایی است که امروزه برای رشته ایران شناسی در درجه اهمیت بالاتری است و می‌باید در هر یک از موضوع‌های تاریخ و جغرافیای تاریخی، ادبیات منظوم و منثور و علوم ادبی، فلسفه و معارف اسلامی، علوم (محض و عملی و خرافی) و عجائب و غرائب، فهرستی با توجه به مواد ده گانه از نسخه‌ها فراهم ساخت و از میان آنها نسخه‌های واقعاً مهم را برگزید.

مطلب دیگری که ضرورت دارد گفته شود این است که همه نسخه‌های چاپ شده

۱. این توضیح را اینک که مقاله گذشته‌ام تجدید چاپ می‌شود بیفزایم که دانشمند مشهور مصری آقای رشدی راشد در مقاله محققانه‌ای که راجع به خصائص متون در مؤسسه الفرقان (۱۹۹۹) قرائت کرد، متون را در هفت گونه شناساند به این ترتیب: متن غایب - متن مستتر - متن ناقص - متن ملخص یا مختصر - متن کامل در یک دستنویس منحصر به فرد - متن کامل در دستنویسهای متعدد - نسخه مادر یا دستنویس مؤلف - ترجمه مقاله ایشان به قلم سوسن سلیم زاده در نسخه پژوهی دفتر اول (قم ۱۳۸۳)، صص ۱۹۱ - ۲۲۳ درج شده است.

به‌طور چاپ سنگی (lithography) و نسخه‌هایی که به خط کاتبان کتابت شده ولی به‌طور گراوری به طبع رسیده، در حکم چاپ‌های نسخه‌برگردان است. البته فرقی باید قایل شد میان آنچه از قدیم مانده‌است و امروز عکسی چاپ می‌شود تا آنچه به قصد چاپ شدن توسط کاتب به نوشته درمی‌آید و به فاصله کمی به چاپ می‌رسد. و اکنون هم از خوشنویسان معاصر چنین کتابهایی چاپ می‌شود.

برای آنکه معلوم باشد که پیش از این چه کتاب‌هایی به‌طور عکسی چاپ شده و مقصود و منظور از چاپ هر یک چه بوده‌است، سعی شده‌است از حافظه فهرستی تنظیم و ارائه کنم و امید است کتابدار علاقه‌مندی مشخصات کتاب‌شناختی آنها را تهیه و الحاق کند.

آنچه فعلاً به یادم می‌آید که از متون زبان فارسی به‌طور نسخه‌برگردان چاپ شده اینهاست که فهرستشان را می‌آورم. ضمناً می‌باید این جدول را یک‌بار به ترتیب سنواتی کتابت و یک‌بار به ترتیب سنواتی چاپ به تنظیم درآورد تا معلوم شود پسی و پیشی هر یک به چه زمانی برمی‌گردد. البته نسخه‌برگردان‌های متون عربی که در جهان انجام شده بسیار است و بدانها اشارتی نمی‌رود، زیرا مورد نظر ما نسخه‌های فارسی است.

آلمان

اتريش

افغانستان

امريکا

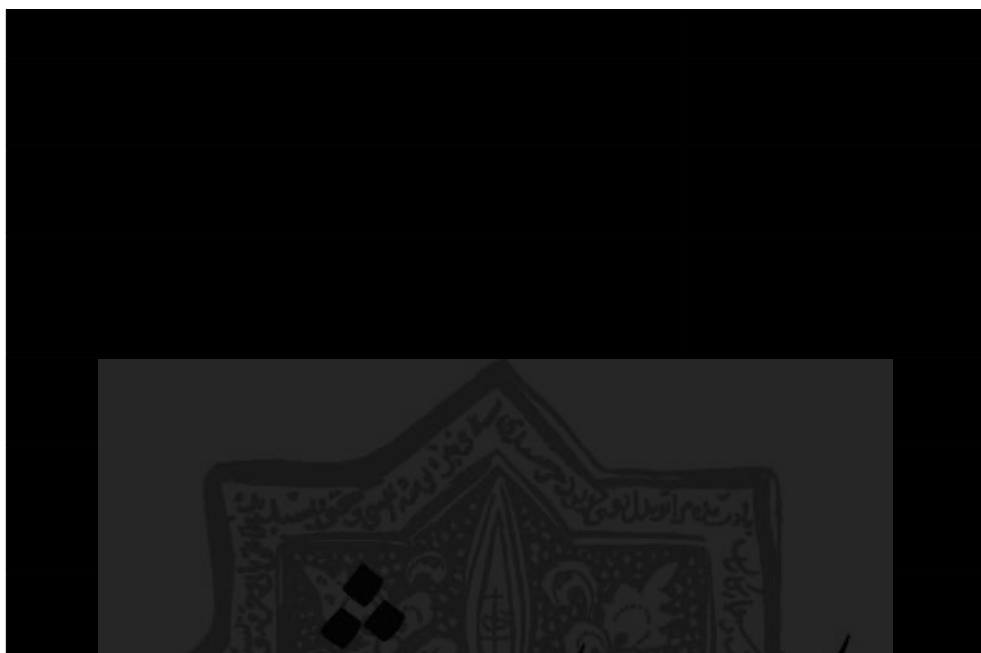
انگلستان

دوره جدید سال سوم، شماره دوم تابستان ۱۳۸۴ (پیاپی ۲۹)

سینیرا

ایران

مقالات / حجاب نسخه برگه دان

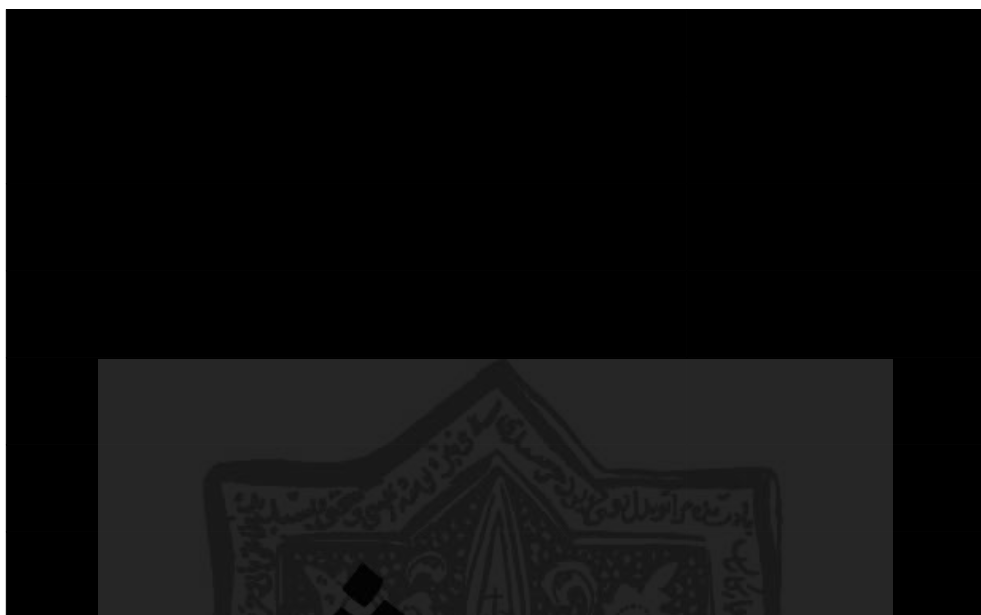
پاکستان

دوره جدید سال سوم، شماره دوم تابستان ۱۳۸۴ (پای ۲۹)

آیندپرس

۵۸

ترکیه

مقالات / حجاب نسخه برگه دان

روسیه و شوروی سابق

دوره جدید سال سوم، شماره دوم تابستان ۱۳۸۴ (پیاپی ۲۹)

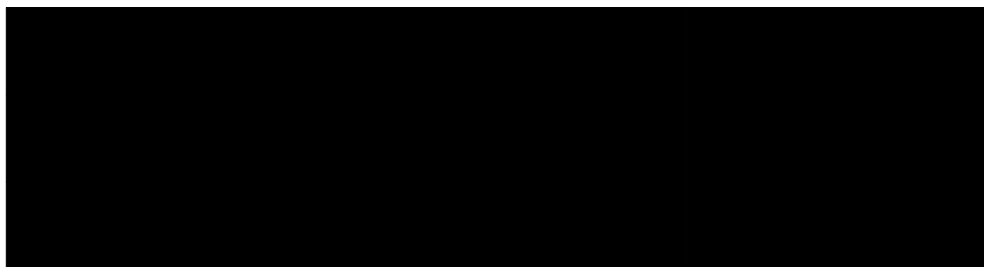

مقالات / احاطت نسخه برگردان

سوئیس

لهستان

هلند

هندوستان

